

Hüseyn Əsgərov
Azərbaycan Respublikası Vəkillər
Kollegiyasının üzvü (huseyna28@mail.ru).

MÜLKİ PROSESDƏ NÜMAYƏNDƏLİK İNSTİTUTUNUN MAHİYYƏTİ: NƏZƏRİ YANAŞMALAR VƏ NORMATİV TƏSBİT

Nümayəndəlik institutu praktiki olaraq hüququn bütün sahələrində mövcuddur. Mülki prosesdə nümayəndəlik institutu fiziki və hüquqi şəxslərin hüquqlarının və qanuni maraqlarının məhkəmə müdafiəsinin vacib konstitusional təminatıdır. Hüququn bu institutu ümumi anlamda bir şəxsin digər şəxsin adından, onun maraqları naminə, onun tapşırığı ilə həmin şəxsə qanunla verilən səlahiyyətlər çərçivəsində prosessual hərəkətləri icra etdiyi, eyni zamanda təmsil olunan şəxsə münasibətdə müəyyən hüquq və vəzifələr yaradan hüquq münasibətidir. Nümayəndəlik maddi və prosessual hüquqda öz məqsədlərinə, yaranma əsaslarına və nəticələrinə görə fərqlənir.

Açar sözlər: mülki proses, nümayəndə, qanunvericilik, doktrina, hüquq sistemi, prosessual, ədalət mühakiməsi, çəkişmə prinsipi, vəkil.

Mülki prosesdə nümayəndəlik institutunun anlayışı ilə bağlı məsələləri tədqiq edərkən ümumilikdə nümayəndəliyin mahiyyəti, mülki prosesdə nümayəndənin iştirakının zəruriliyi, müxtəlif hüquq ədəbiyyatlarında mövcud olan nəzəri fikirlərin, doktrinaların, eyni zamanda dövlətdaxili normativ hüquqi aktların araşdırılması, müqayisəli şəkildə təhlili məqsəduyğun hesab edilir. İlk öncə, mülki proseslərdə nümayəndələrin iştirakı zərurətinə diqqət yetirək. İnsanlar məhkəmədə öz işlərini şəxsən və ya nümayəndələri vasitəsilə apara bilərlər. Fəaliyyət qabiliyyəti olmayan, yetkinlik yaşına çatmayan, azyaşlı şəxslərin işlərini onların qanuni nümayəndələri, qəyyumlar və himayəçilər aparır. Hüquqi şəxslərin işlərini isə onlara qanunla, nizamnamə ilə və ya təsis sənədi ilə verilmiş səlahiyyətlərin daxilində hərəkət edən nümayəndələri həyata keçirir.

Müxtəlif səbəblərə görə vətəndaşlar bəzən məhkəmə iclasında bilavasitə iştirak edə bilmirlər. Məsələn sağlamlıq vəziyyətinə görə, məzuniyyətlə əlaqədar, xəstəxanaya yerləşdirmə, ezamiyyətdə olma, məhkəmənin yerləşdiyi yerin şəxsin yaşayış yerindən uzaqlığı və s. Bəzən isə sadəcə iştirak etməmə istəyi, məsələn: "əks tərəflə" qarşılaşmamaq səbəbi ilə bağlı ola bilər. Nəhayət, insanlar ixtisaslı hüquqi yardıma ehtiyac duyur, buna görə qanun vətəndaşlara nümayəndələr vasitəsilə məhkəmədə öz işlərini aparmağa imkan verir. Hətta şəxs özü işdə şəxsən iştirak etsə belə, bu, iş üzrə nümayəndəyə malik olmaq hüququndan məhrum etmir.

Bəzi hallarda maddi hüquq münasibətləri nümayəndəliyə yol vermir. Məsələn nikahın bağlanması zamanı nümayəndəliyə yol verilmir. Prosessual kontekstdə isə belə məhdudiyyətlərə, demək olar ki, rast gəlinmir. Məhkəmə nümayəndələri onlara verilən səlahiyyətlər daxilində təmsil etdiyi şəxs üçün daha əlverişli şəraitin yaradılmasına çalışsın, ona zəruri hüquqi yardım göstərməli olan şəxsdir. Paralel olaraq, nümayəndənin iştirakı məhkəmədə ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsinə də müsbət mənada öz təsirini göstərir [20, s. 49]. Mülki prosesdə nümayəndəlik institutunun əsas məqsədi fiziki və hüquqi şəxslərin hüquq və qanuni maraqlarının tam şəkildə təmin edilməsinə nail olmaqdır. Bu institutun əhəmiyyəti bir sıra səbəblərlə əlaqədardır. İlk növbədə, mülki işlərin çəkişmə prinsipi əsasında həyata keçirilməsi səbəbi ilə əlaqədardır. Sübutetmə yükünün tərəflərin üzərinə qoyulması səbəbindən tərəflər öz hüquq və maraqlarını müdafiə etmək üçün zəruri hüquq bilgisinə malik olmalıdır. İkincisi, ümumilikdə hüquq sisteminin, qanunvericiliyin zənginləşməsi və ya mürəkkəbləşməsi: Belə ki, cəmiyyətin tələbatları artıqca qanunların sayı da artır, hətta hüquqşünaslar arasında da ixtisaslaşma qaçınılmazdır. Belə olan halda, ixtisaslı nümayəndənin iştirakı, onun peşəkar hüquqi yardım göstərməsi zərurətə çevrilir.

Mülki prosesdə iştirak edən nümayəndə prosesdə iştirak etməklə özü üçün yox, təmsil etdiyi şəxs üçün müəyyən hərəkətlər yaradır, dəyişir və ya ləğv edir. Nümayəndənin mülki prosessual münasibətlərin subyektivi olması sualına birmənalı cavab vermək çətindir. Bu suala pozitiv cavab vermək daha rahatdır, çünki müvafiq məsələ qanunda öz təsbitini tapmışdır [17, s. 77]. Məsələn, AR MPM nümayəndəni prosesin digər iştirakçıları kateqoriyasına aid edir (md. 61). Nümayəndəlik institutu təkəcə iddia icraatında deyil, xüsusi icraat, icra icraatında, həmçinin bütün instansiya məhkəmələrində aparılan işlərdə də həyata keçirilir.

İndi isə mülki prosesdə nümayəndəlik institutu ilə bağlı doktrinal fikirlərə, nəzəri yanaşmalara baxaq. Nümayəndəlik institutu hələ Roma xüsusi hüququnda məlum idi. Roma məhkəmə proseslərində actores (hüquqi şəxsin nümayəndəsi), tutores (qəyyumlar), advocatus (öz qohum və dostlarına məhkəmədə məsləhət verən şəxslər) [15, s. 82] adlı şəxslər iştirak edirdi. Alman-Holland yurisprudensiyası adlanan XVII əsrin hüquqşünasları nümayəndəlik institutunu inkişaf etdirərək ona yeni xüsusiyyətlər gətirmişdi. Belə ki, nümayəndə digər şəxsin adından çıxış etsə də, mülki prosesdə hüquq və vəzifələr yaradır və prosesin tamhüquqlu iştirakçısına çevrilirdi. Bu dəyişiklik uzun müddət hüquq aləmində qüvvədə olan və nümayəndələri proses iştirakçısı statusundan məhrum edən alteri stipulari nemo potest prinsipini [7, s. 37] əhəmiyyətli dərəcədə dəyişdi. Qədim Roma alimi Ulpianın irəli sürdüyü bu prinsipi təbii hüquq məktəbinin nümayəndələri dəyişə bildi [11, s. 432].

Mülki prosesdə nümayəndənin birbaşa iştirakı, başqa sözlə birbaşa nümayəndəlik konsepsiyasının işlənilib hazırlanmasında Holland hüquq alimi Hüquo Qrotsi böyük işlər görmüşdür. Məhz o, ilk dəfə olaraq nümayəndəlik müqaviləsini üçüncü şəxsin xeyrinə olan müqavilədən ayırmışdır [9, s. 45-46]. Bu addım kontinental hüquq sistemli ölkələrin qanunvericiliyində hələ də öz qüvvəsini saxlayır. Ümumiyyətlə, bir vacib məqamı qeyd edək ki, Roma hüquq sistemindən yararlanmış kontinental hüquq sistemli dövlətlər (Almaniya, İtaliya, Fransa, Rusiya, o cümlədən Azərbaycan) mülki prosesdə nümayəndənin iştirakını həmin prosesin effektivliyi və ümumilikdə ədalət mühakiməsinin səmərəliliyi baxımından vacib şərt sayırlar.

Artıq qeyd etdiyimiz kimi, mülki prosesdə nümayəndəlik institutuna müxtəlif ölkələrin hüquq ədəbiyyatlarında fərqli yanaşmalar mövcud olsa da, onların arasında ciddi fikir müxtəlifliyi və ya prinsiplial fərqlər nəzərə çarpmır. Bununla belə, tədqiq etdiyimiz məsələ ilə bağlı dolğun, bitkin fikir bildirmək üçün həmin konseptual fikirlərə nəzər yetirilməsi məqsədəuyğun hesab edilir.

Köln Universitetinin professoru Mattias Kilian qeyd edir ki, hüquqi nümayəndəlik müxtəlif işlər üzrə məhkəmə prosesində hər hansı bir şəxsə peşəkar hüquqşünas (lisenziyalı peşəkar hüquqşünas, barrister, solisitor, vəkil və s.) tərəfindən təmsilçiliyin göstərilməsidir. Müəllif eyni zamanda məcburi (mandatlı) nümayəndəliyi də fərqləndirir. Bu növ nümayəndəlikdə təmsil olunan şəxsin məhkəmədə eşidilmək və prosessual hüquqlardan istifadə etmək hüququ var [6, s. 3].

Mülki hüquq sferasında nüfuzlu mütəxəssislərdən hesab edilən professor Rik Verhagen mülki prosesdə nümayəndənin statusu ilə bağlı məsələdə onun səlahiyyətinin yaranması meyarını əsas götürür. Məhz bu səbəbdən nümayəndəlik qanuni (normativ hüquqi akt əsasında yaranır) və könüllü (əqd və ya etibarnamə əsasında yaranır) ola bilər [8, s. 6]. Belə bölgü əsasən kontinental hüquq sistemində malik dövlətlər üçün xasdır. Mauro Kappelletti qeyd edir ki, mülki prosesdə azyaşlılar, fəaliyyət qabiliyyəti olmayanlar, aztəminatlılar qanuni nümayəndələrlə təmsil olunurlar ki, həmin nümayəndələr qismində adətən vəkillər çıxış edir [5, s. 119].

Məşhur Britaniya hüquq alimi, Oksford Universitetinin mülki proses üzrə professoru Adrian A.S.Zukerman hesab edir ki, ümumi hüquq sistemli ölkələrdən fərqli olaraq, kontinental hüquq sistemində mülki prosesdə nümayəndənin iştirakı arzuolunandır. Bunun əsas səbəbi mülki prosesin çəkişmə prinsipi əsasında aparılması və məhkəməyə bu prosesdə tam neytral mövqeyin tutulması imkanını verilməsi ilə bağlıdır. Anqlo-amerikan sistemindən fərqli olaraq, bu sistemə malik ölkələrdə prosedural qaydaların çoxluğu, normativ aktların fərqliliyi, prosessual qaydaların yazılı şəkildə aparılması və s. rəsmiliklər insanlara məhkəmə prosesində özünü müdafiə etmə qabiliyyətini azaltmağa gətirib çıxarır, yəni bütün bunların mövcudluğu zəruri hüquqi bilikləri olmayan şəxsin mülki prosesdə asanlıqla uduzacağına işarə edir [10, s. 357-361].

Mülki prosesdə nümayəndəlik institutu ilə bağlı rus alimlərinin də fikirləri maraqlıdır. O.V.İsaenkova qeyd edir ki, mülki prosesdə məhkəmə nümayəndəsi mülki prosesin iştirakçısıdır və təmsil olunan fiziki və hüquqi şəxslərin adından prosessual hərəkətlər həyata keçirir [18, s. 106]. R.A.Sidorovun fikrincə, nümayəndə mülki prosesin müstəqil iştirakçısıdır və onun prosessual vəziyyəti bir qədər mürəkkəbdir, çünki o, təmsil olunan şəxsin hüquqlarını realizə edir. Bu səbəbdən müəllif nümayəndəni, nə prosesdə iştirak edən şəxslər kateqoriyasına, nə də prosesin digər iştirakçılmasına aid etmir [14, s. 78].

Nümayəndələr hüquq müdafiə fəaliyyəti ilə yanaşı, mülki işlərə düzgün baxılması və həllinə də yardım edirlər. Bunun üçün nümayəndənin maddi və prosessual hüquq normaları barədə kifayət qədər bilik və bacarıqları olmalıdır. Burada söhbət əsasən vəkillərdən gedir [16, 28]. Bəzi müəlliflər hesab edir ki, məhkəmədə mülki işlərin aparılmasında təkəcə maddi və prosessual normalar haqqında

informasiyaya malik olma kifayət etmir, bu sahədə praktiki bacarıqların olması da şərtidir [13, s. 35]. Hər bir halda nümayəndə təmsil etdiyi hüquqi və fiziki şəxsin adından çıxış etməli, onun üçün müsbət hüquqi şəraitin yaradılmasına çalışmalıdır [19, s. 32].

Xarici ölkələrin alimləri ilə yanaşı, mülki prosesdə nümayəndəlik institutu ilə bağlı yerli müəlliflərin də maraqlı fikirləri var. Professor Ə.İ.Əliyev nümayəndəlik institutunu həm beynəlxalq, həm də dövlətdaxili kontekstdə təhlil edərək qeyd edir ki, ədalət mühakiməsinin əsas ünsürlərindən biri kimi müdafiəçinin köməyindən istifadə etmək hüququnun başlıca məqsədi tərəflərin real (həqiqi) bərabərliyinə təminat verməkdir [1, s. 415]. Göründüyü kimi, müəllif çəkişmə prinsipinin realizəsini əsas götürmüşdür. M.Mövsumov hesab edir ki, məhkəmədə nümayəndəlik mülki prosesdə məhkəmə və nümayəndə arasında təşəkkül tapan münasibətləri tənzimləyən mülki prosessual hüquq normalarının məcmusudur. Məhkəmədə nümayəndəlik hüquq münasibətidir və ona verilən hüquq çərçivəsində təmsil etdiyi şəxsin adından prosessual hərəkətləri etməkdən ibarətdir. Nümayəndənin prosessual hərəkətləri təmsil etdiyi şəxs üçün prosessual nəticələr yaradır: hüquq və vəzifələr [3, s. 92].

Ş.İ.Əliyev qeyd edir ki, hüquq münasibətlərinin subyektlərinin hüquq və qanuni maraqlarının müdafiəsinin təmin olunması hüquqi dövlətin əsas məqsəd və vəzifələrindən birini təşkil edir. Bu məqsəd və vəzifənin həyata keçirilməsində mühüm rol nümayəndəlik institutunun bir qolu olan vəkilliyin üzərinə düşür. Belə ki, vəkillik bütün tarixi inkişaf yolu ərzində özünün əsas məqsədi olan fiziki və hüquqi şəxslərin hüquq və qanuni maraqlarını müdafiə etməklə ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsinə və qanuniliyə riayət olunmasına öz köməkliyini göstərmişdir [2, s. 8]. Mülki prosesdə nümayəndəlik institutunun anlayış və mahiyyəti ilə bağlı doktrinal fikirlərlə yanaşı, bu institutun normativ-hüquqi anlayışına da diqqət yetirilməlidir. Bir qədər də konkret desək, müxtəlif dövlətlərin milli qanunvericiliklərində bu məsələyə hansı prizmadan yanaşılmasına aydınlıq gətirilməsini məqsəduyğun hesab edirik.

ABŞ-da nümayəndəliklə bağlı əsas qanunvericilik aktları ölkə Konstitusiyası, Qanunların məəcəlləsi (1911), Rayon məhkəmələri üçün mülki məhkəmə icraatı qaydaları (1937), Sübutetmə haqqında federal qaydalar (1975), Apellyasiya icraatı qaydaları (1967), Ali məhkəmədə işlərin aparılması qaydaları (1989) və s. aktlardır. Bu qanunlara əsasən, ABŞ-da qanuni və müqaviləli nümayəndəlik mövcuddur. Əgər məhkəmə prosesində nümayəndə yoxdursa, tərəflə mübahisəsi varsa və ya sadəcə tərəfi təmsil etmək gücündə deyilsə, onu məhkəmə təyin edir.

Böyük Britaniyada da demək olar ki, eyni vəziyyətdir. Burada da, nümayəndəliyin könüllü və icbari forması təsbit edilmişdir. Böyük Britaniyada nümayəndəliyin geniş yayılmış forması barrister və solisitorlardır. İngiltərə və Uelsdə mövcud olan praktikaya əsasən, insanlar, məhkəmə çəkişmələrində “etibarlı nümayəndə”-nin köməyindən istifadə hüququna malikdirlər. Bu şəxslər adətən tərəfin əri (arvadı), iş yoldaşı, qonşusu və s. olur. Lakin hər bir halda qeyd edək ki, Böyük Britaniyada yerli məhkəmələrdə baxılan işlərdə fərdi iddiaçıların 85%-i, ali məhkəmə instansiyalarında isə 52%-i nümayəndəsiz, yəni özünü şəxsən müdafiə edir [4, s. 16].

Solisitorlar və barristerlərin hüquqi statusları ilə əlaqədar belə bir nəticəyə gələ bilərik ki, onlar arasında indiyə qədər mövcud olan əsas fərq ondan ibarətdir ki, barristerlər bütün məhkəmələrdə çıxış etməklə və ali məhkəmə instansiyalarında iş aparmaq hüququna malik olmaqla solisitorlar üzərində üstünlüyə malikdir. Solisitorlar isə ali instansiya məhkəmələrində iş aparmaq hüququna malik deyil. Ümumi qaydaya əsasən solisitorlar yalnız aşağı instansiya məhkəmələrində iş aparmaq hüququna malikdir.

Digər ölkələrdə olduğu kimi Almaniyada da qanuni və könüllü nümayəndəlik fərqləndirilir. Almaniyada məhkəmə nümayəndəliyinin ən geniş yayılmış forması vəkillik institutudur. Alman mülki prosesində vəkil müstəqil peşəkar fəaliyyəti realizə edir. Vəkilin prosessual vəziyyəti Almaniya Mülki Prosessual Məcəlləsi və 1959-cu il tarixli Vəkillik haqqında federal qanunla tənzimlənir. Mülki Prosessual Məcəllənin 78-ci paragrafına əsasən, tərəflər həm aşağı (landgerixt), həmçinin yuxarı (oberlandgerixt) instansiya məhkəmələrində səlahiyyətli nümayəndələri vasitəsilə, yəni vəkillərlə çıxış etməlidirlər [23].

Almaniyada vəkillər ayrıca kontorlara sahib olmaqla müxtəlif şəxslərin xidmətindən istifadə edirlər. Onlar digər sahibkarlardan öz peşəkar fəaliyyətlərini reklam etmək hüququna malik olmamaları, habelə sahibkarların verdiyi ticarət vergisini verməmələri ilə fərqlənirlər. “Vəkillik haqqında” Federal Qanuna əsasən, Almaniyada vəkillərin aşağıdakı funksiyaları var: hüquq məsələləri üzrə məsləhətlər və rəylər verilməsi; mülki prosesdə (məhkəmə və məhkəmədən kənar orqanlarda) tərəf kimi çıxış edən müştərilərin nümayəndəsi qismində iştirak etməsi; məhkəmə və ya istintaq orqanlarında cinayət işi üzrə

təqsirləndirilən şəxsin və ya məhkumun hüquqlarının müdafiə edilməsi. Bu isə artıq cinayət prosesi çərçivəsində olmaqla müştəri təmsilçiliyinin bir forması hesab edilir. Cinayət prosesində vəkil zərərçəkmiş şəxsin maraqlarının nümayəndəsi qismində də çıxış edə bilər. Qanun vəkilə müştərinin əmlakını idarə edə bilməsi üçün onunla müqavilə bağlamaq hüququ verir.

Almaniyada ədalət mühakiməsinin mühüm elementlərindən biri olan vəkillik xidmətinin əhalinin aztəminatlı hissəsinə “pulsuz” olaraq göstərilməsi sistemi mövcuddur. Bu sistemə görə, hüquqi yardım yalnız müştəriyə münasibətdə pulsuz hesab edilə bilər. Belə ki, vəkilin göstərdiyi hüquqi xidmətin haqqı dövlət hesabına - müvafiq torpağın xəzinəsi və ya ümumi dövlət büdcəsi hesabına ödənilir. Mülki işlər üzrə ödəniləcək qonorar federal əsasnamə ilə müəyyən edilmiş minimal məbləğin 30%-ni, cinayət işləri üzrə isə minimal məbləğin 25%-ni təşkil edir. Bu zaman cinayət işinin həcmindən böyüklüyündən asılı olaraq məbləğin həcmi artırıla bilər. Almaniya qanunvericiliyinə uyğun olaraq, pulsuz hüquqi yardımın göstərilməsi üçün iki mühüm şərt tələb olunur. Birinci şərt işdə vəkilin iştirak etməsinin məcburi hal olmasıdır. Belə ki, Almaniya mülki prosessual və cinayət prosessual qanunvericiliyi işdə vəkilin iştirakının məcburi olduğu halların siyahısını müəyyən etmişdir. İkinci şərt isə şəxsin həqiqətən də belə hüquqi yardımın qarşılığını ödəmək imkanına malik olmaması göstərilir.

Fransa Mülki Prosessual Məcəlləsinə müvafiq olaraq, qanunla müəyyən edilmiş hallardan başqa (yəni qanuni nümayəndəlik), şəxs məhkəmədə sərbəst şəkildə özünü şəxsən müdafiə edə bilər (md. 18). Tərəflər məsləhət ala və aktiv məhkəmə təmsilçiliyi üçün sərbəst şəkildə vəkil seçə bilərlər (md. 19) [24]. Kontinental hüquq sistemli ölkələr arasında hüququn özünəməxsus xüsusiyyətləri ilə fərqlənən ölkələrdən biri olan Fransada vəkillik fəaliyyəti təcrübəsinə diqqət yetirilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Qeyd edilməlidir ki, Fransada “vəkil” termini vəzifə və ya rütbə deyil, şəxsin peşəkar fəaliyyətinin forması anlamına gəlir. Bu səbəbdən də vəkillik ixtisasına malik olan, lakin vəkillik sferasında öz fəaliyyətini dayandıran hər bir şəxs hüququn hər hansı digər sahəsində çalışmasından asılı olmayaraq vəkil sayıla bilməz [21, s. 215]. Vəkillik peşəsi Fransa qanunvericiliyinə əsasən, müstəqil institut hesab edildiyinə görə vəkil və onun müştərisi arasında olan maliyyə münasibətlərinə müdaxilə edilməsi qadağandır. Belə ki, vəkil və onun müştərisi arasında olan münasibətlər könüllü razılaşmaya əsaslanır. Fransada “Vəkillərin statusu haqqında” Qanunun 10-cu maddəsinə əsasən mülki-prosessual sənədlərin tərtib olunması və prosessual fəaliyyətlərdə iştirak edilməsinə görə tariflər Fransa mülki prosessual qanunvericiliyinə uyğun olaraq müəyyən edilir.

ABŞ və Almaniya da olduğu kimi, Fransada da pulsuz hüquqi yardım göstərilməsi institutu mövcuddur. Demək olar ki, Fransada bu institut çox geniş yayılmışdır və fransız vəkilləri əhaliyə pulsuz hüquqi yardım göstərilməsinə olduqca böyük vaxt sərf edirlər. Belə ki, Parisdə təxminən 27 min nəfər əhali hər il pulsuz hüquqi yardım alır. Fransada pulsuz hüquqi yardımın göstərilməsi ilə bağlı vəziyyəti xarakterizə edən əsas faktlardan biri kimi 12 dekabr 2001-ci il tarixində Fransada 35 min vəkil tərəfindən edilən ümummillə tətili göstərmək olar. Vəkillərin əsas tələbi maddi təminatı zəif olan vətəndaşların məhkəmə müdafiəsi üçün subsidiyaların artırılması olmuşdur. Fransız vəkillərinin əsas arqumenti Böyük Britaniyada az təminatlı əhalinin hüquqi yardımını üçün on dəfə artıq subsidiyaların ayrılması və bunun da nəticəsində Böyük Britaniyada pulsuz hüquqi yardımın daha əlçatmaz olması idi [12, s. 229-230].

İndi isə nümayəndəlik institutuna milli qanunvericiliyimizdə verilən anlayış, ümumiyyətlə nümayəndəliyin Azərbaycan hüquq sistemində yeri və əhəmiyyəti ilə bağlı məsələlərə nəzər yetirək. Azərbaycan Respublikasının mülki prosessual qanunvericiliyində, konkret desək Azərbaycan Respublikasının MPM-də nümayəndəlik institutuna ayrıca VI fəsil həsr olunsa da, Məcəllənin müxtəlif maddələrində nümayəndəliyin müxtəlif növləri, nümayəndə kimi çıxış edə bilən şəxslərin dairəsi, nümayəndələrin səlahiyyətləri, nümayəndəliyə xitam verilməsi kimi məsələlər hüquqi cəhətdən tənzimlənir. AR MPM məhkəmədə mülki işin aparılması üçün səlahiyyəti lazımi qaydada rəsmiləşdirilmiş müəyyən kateqoriya şəxsləri nümayəndə kimi tanıyır (md. 69, 71, 72) [22]. Bundan əlavə, AR MPM-n 66-70-ci maddələri və Vəkillər və vəkillik fəaliyyəti haqqında Qanunun sistemli təhlili göstərir ki, hər bir vəkil məhkəmədə nümayəndə qismində iştirak edə bilər.

Azərbaycan mülki qanunvericiliyi nümayəndəliyin yaranma əsaslarına görə növbəti növlərini fərqləndirir: 1) qanuni; 2) könüllü (müqavilə və ya etibarnamə ilə) və 3) təsis aktına əsasən nümayəndəlik. Nümayəndəliyin növlərə ayrılmasının praktiki əhəmiyyəti var. Belə ki, qanuni nümayəndə prosessual hərəkətləri ilə tam şəkildə təmsil etdiyi şəxsi əvəz edir. Könüllü nümayəndəlikdə isə təmsil etdiyi şəxsin bilavasitə məhkəmədə iştirak etməsini və prosesdə şəxsi iştirakı nümayəndəsinin də olmasını istisna etmir.

Yəni nümayəndələrin prosesdə iştirak etməməsi müxtəlif hüquqi nəticələr doğurur. Qanuni nümayəndənin prosesə gəlməməsi şəxsin gəlməməsinə bərabərdir. Könüllü nümayəndənin prosesə gəlməməsi isə təmsil etdiyi şəxsin mövqeyindən asılıdır və prosesin gedişinə mane olmur.

Beləliklə, mülki prosesdə nümayəndəlik institutunun anlayışı ilə bağlı qeyd etdiyimiz fikirləri ümumiləşdirərək belə qənaətə gəlirik ki, mülki məhkəmə icraatında nümayəndəlik geniş anlayışdır və hüquqi və fiziki şəxslərin mülki hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi və yaxud da pozulduğu halda bərpası məqsədilə fəaliyyət qabiliyyətli şəxslər tərəfindən göstərilən yardım və ya sadəcə təmsilçilikdir.

Azərbaycan hüquq sistemində nümayəndəlik institutuna, xüsusilə də mülki prosesdə nümayəndəlik məsələlərinə xüsusi diqqət ayrılmışdır. Ali Qanun səviyyəsində bu məsələlər ümumi şəkildə tənzimlənmiş (md. 61, 71) və digər qanunlarda və məəcəllələrdə müvafiq sferada məsələlərin hüquqi tənzimlənməsi konkretləşdirilmişdir. İnkişaf etmiş və zəngin hüquq təcrübəsinə malik xarici ölkələrin qanunvericiliyinin təhlili və müasir dövrdə mülki işlər üzrə məhkəmə təcrübəsindəki problemlərin təhlili Azərbaycan mülki prosessual qanunvericiliyində nümayəndəlik institutu ilə bağlı müəyyən dəyişikliklərin həyata keçirilməsi haqqında fikir söyləməyə əsas verir.

İstinadlar:

1. Əliyev Ə.İ. İnsan hüquqları. Dərslik. Bakı, Hüquq Ədəbiyyatı Nəşriyyatı, 2013, 506 s.
2. Əliyev Ş.İ. Vəkillik hüququ. Dərs vəsaiti. Bakı, Azərbaycan Hüquq İslahatları Mərkəzi. 2012, 380 s.
3. Mövsümov M. Mülki prosessual hüquq. Dərslik. Bakı, Qanun Nəşriyyatı, 2011, 416 s.
4. Access to Justice for Litigants in Person (or self-represented litigants). A Report and Series of Recommendations to the Lord Chancellor and to the Lord Chief Justice, 94 p.
5. Cappelletti Mauro. Civil Procedure in Italy. Springer, 2013, 451 p.
6. Kilian Matthias. Representation in Court Proceedings. Comparative Aspects and Empirical Findings. CCBE / PECO / IBA 2015, Kiev, June 5 and 6, 2015, 23 p.
7. Smits J. M. Elgar Encyclopedia of Comparative Law, Second Edition. Edward Elgar Publishing, 2012, 1000 p.
8. Verhagen H.L.E. Agency in Private International Law, the Hague Convention on the Law Applicable to Agency. Dordrecht: Martinus Nijhoff Publishers in cooperation with the T.M.C. / Asser Instituut, The Hague, 1995, 431 p.
9. Zimmermann R. The Law of Obligations, Roman Foundation of the Civilian Tradition, Juta & Co.; Ltd. Wetton, 2000, 656 p.
10. Zuckerman Adrian. No Justice Without Lawyers —The Myth of an Inquisitorial Solution. Oxford Legal Studies Research Paper 66/2014, p. 355-374.
11. Zweigert K. and Kotz H. Introduction to Comparative Law, Third Revised Edition, trans. Oxford T. Weir; Clarendon Press, 1998, 744 p.
12. Адвокатская деятельность: Учебно-практическое пособие / Под общ. ред. канд. юр. наук В.Н. Буробина. - Изд. 2-е, перераб. и допол. - М.: «ИКФ «ЭКМОС», 2003, 624 с.
13. Баранов В., Приженникова А. Актуальные проблемы участия представителя в гражданском процессе. Арбитражный и гражданский процесс. 2006, N 2, с. 32-37.
14. Брежнева Н.А., Тулина Н.М. Проблемы представительства в гражданском судопроизводстве // Юридические науки: проблемы и перспективы: материалы III междунар. науч. конф. (г. Казань, май 2015 г.). Казань: Бук, 2015, с. 77-79.
15. Гражданское процессуальное право России: Учебник для вузов /П.В.Алексий, Н.Д.Эриашвили, В.Н.Галузо и др.; Под ред.проф. П.В.Алексия, проф. Н.Д.Амаглобели. М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2005, 432 с.
16. Гук В.А. Представительство в гражданском процессе: правозащитная функция и актуальные вопросы совершенствования законодательства // Юридическая наука и правоохранительная практика. 2014 г. № 2, с. 22-28.
17. Диордиева О.Н. Гражданское процессуальное право: Учебно-методический комплекс. — М.: Изд. Центр ЕАОИ. 2008, 284 с.
18. Исаенкова О.В. Гражданское процессуальное право России : учебник / О.В.Исаенкова, А.А.Демичев ; под ред. О.В.Исаенковой. М. : Норма, 2009, 448 с.

19. Казанцев В.И., Казанцев С.Я. Гражданский процесс: Учеб. для студ. учреждений сред. проф. образования. — М.: Издательский центр «Академия», 2003, 240 с.
20. Треушников М.К. Практикум по гражданскому процессу. М., Городец, 2007, 320 с.
21. Смоленский М.Б. Адвокатская деятельность и адвокатура Российской Федерации. Серия «Высшее образование» Ростов на Дону, «Феникс», 2004, с. 215.
22. <http://e-qanun.az/code/9>
23. https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_zpo/englisch_zpo.html
24. https://www.legifrance.gouv.fr/content/download/1962/13735/version/3/.../Code_39.pdf

Huseyn Askerov
Member of the Bar Association of the Republic
of Azerbaijan (huseyna28@mail.ru).

**THE ESSENCE OF THE INSTITUTE OF REPRESENTATION IN THE CIVIL
PROCESS: THEORETICAL APPROACHES AND NORMATIVE DEFINITION**

The institution of representation exists in almost all branches of law. The institution of representation in civil process is the most important constitutional guarantee of the protection of the rights and legitimate interests of individuals and legal entities in court. In general, this institution of law represents a legal relationship in which one person performs procedural actions on behalf of another person, for the sake of his interests, on his behalf, within the powers granted to this person by law, and at the same time creates certain rights and obligations in relation to the person represented. Representation differs in material and procedural law in its goals, grounds for formation and results.

Keywords: *civil process, representative, legislation, doctrine, legal system, procedural, justice, adversarial principle, lawyer.*

Гусейн Аскеров
Член Коллегии Адвокатов Азербайджанской
Республики (huseyna28@mail.ru).

**СУЩНОСТЬ ИНСТИТУТА ПРЕДСТАВИТЕЛЬСТВА В ГРАЖДАНСКОМ
ПРОЦЕССЕ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ И НОРМАТИВНОЕ ОПРЕДЕЛЕНИЕ**

Институт представительства существует практически во всех отраслях права. Институт представительства в гражданском процессе является важнейшей конституционной гарантией защиты прав и законных интересов физических и юридических лиц в суде. В целом данный институт права представляет собой правоотношения, в которых одно лицо совершает процессуальные действия от имени другого лица, ради его интересов, от его имени, в рамках полномочий, предоставленных этому лицу законом, и в то же время создает определенные права и обязанности по отношению к представляемому лицу. Представительство различается в материальном и процессуальном праве по своим целям, основаниям формирования и результатам.

Ключевые слова: *гражданский процесс, представитель, законодательство, доктрина, правовая система, процессуальное, правосудие, принцип состязательности, адвокат.*

Məqalənin redaksiyaya daxil olma tarixi: 18.07.2023